

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, *SAP* (av det äldre namnet Socialdemokratiska Arbetare-Partiet), socialdemokraterna, s, det äldsta politiska partiet i Sverige, grundat 1889. SAP innehade under 1900-talet regeringsmakten längre tid än något annat parti, oftast utan egen riksdagsmajoritet. Den nära anknytningen till fackföreningsrörelsen och LO har varit en hörnsten alltsedan den konstituerande partikongressen, som bestod huvudsakligen av ombud för fackföreningar jämte vissa politiska föreningar och enstaka radikala personer, bl.a. August Palm, Hjalmar Branting och Fredrik Sterky. Bibehållandet av beteckningen "arbetare" i namn och valbeteckning genom hela partiets historia understryker en ideologisk kontinuitet med socialdemokratins rötter i industriarbetarklassen.

Den tyska socialdemokratin och den skandinaviska arbetarekongressen 1886 i Göteborg påverkade arbetarrörelsens utveckling i alla nordiska länder. Av särskild betydelse för starten av SAP var de första tidningsförsöken. Folkviljan startades 1882 i Malmö av August Palm, Social-Demokraten 1885 i Stockholm av August Palm med hjälp av Axel Danielsson och Arbetet 1887 i Malmö av Danielsson, som där medverkade till grundandet av en stark socialdemokratisk organisation.

Bildandet av fackförbund under 1880-talet fick stor betydelse för tillkomsten av SAP, särskilt Järn- och Metallarbetareförbundet 1888, som antog ett socialistiskt program.

Program, politik och idéutveckling före 1920

På SAP:s första kongress 1889 markerades en vilja att genomföra en socialistisk samhällsordning på fredlig, demokratisk väg, utan våld och med hjälp av den allmänna rösträtten. Det tyska Gotha-programmet med dess blandning av idéer från Karl Marx och den tyske 1800-talssocialisten Ferdinand Lassalle betraktades som partiets program, men efter hand tog man intryck även av andra europeiska länders arbetarrörelser. August Palm och Hjalmar Branting var klart influerade av Marx historieuppfattning. Brantings ideologiska utveckling kom att nära sammanfalla med Eduard Bernsteins revisionism.

Partiprogrammen har från början bestått av allmänna grundsatser och ett politiskt program i punkter. Denna uppdelning avskaffades i och med 2001 års partiprogram. År 1990 avskaffades det särskilda kommunala principprogram som med ändringar funnits sedan 1905.

Det första rent svenska partiprogrammet antogs 1897 och författades i huvudsak av Axel Danielsson med det tyska marxistiska Erfurtprogrammet som förebild. Inledningsvis sägs att partiet till skillnad från andra partier eftersträvar en total omdaning av samhällets ekonomiska organisation, där produktionsmedlen efter hand skall övergå i samhällelig ägo. Arbetarklassens ekonomiska och sociala frigörelse skall ske genom erövring av den politiska makten och genom facklig lönekamp. Partiprogrammet konfirmerade den fredliga reformstrategi som redan utvecklats. Efter påverkan av en växande vänsteropposition, med bas i Socialdemokratiska Ungdomsförbundet, skrevs det politiska programmet om 1908, då kampen mot militärväsendet markerades. Under stark influens från den tidigare liberalen och humanisten Carl Lindhagen övergavs vid 1911 års partikongress marxismens tro på en koncentration av jordbruksenheter, och privata småbruk och småhantverk accepterades. Partivänstern, särskilt stark på landsbygden, lyckades i programmet införa krav på republik, dödsstraffets avskaffande och i princip rusdrycksförbud. Om det socialistiska slutmålet rådde enighet i stort men inte kring takten i reformarbetet, vilket redan omkring 1905 hade skapat en klyfta mellan partiledning och ungdomsförbund. Partivänstern drev krav på avrustning och kamp mot krig, motsatte sig ministersocialism, dvs. regeringssamarbete med liberalerna, och pläderade för snabbare reformtakt, republik och klasskamp med inslag av massaktioner. För partimajoriteten under ledning av Branting med stöd av LO blev liberalerna naturliga bundsförvanter i kampen för parlamentarism och allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor. Samarbetet med liberalerna i regeringsställning (1917–20) upphörde sedan de konstitutionella målen nåtts. Under första världskriget kulminerade spänningarna mellan partimajoriteten och vänsteroppositionen, som uteslöts ur partiet 1917. Samma år bildade oppositionen Sveriges socialdemokratiska vänsterparti, från 1921 Kommunistiska partiet. Förväntningarna var stora inom arbetarrörelsen om att efter rösträttsreformen snart vinna majoritet i riksdagen. Dessa förväntningar, konkurrensen från vänster och kristiden samt generationsskiftet bidrog till en radikaliserings av SAP. Även den nya ledargenerationen för SAP som nu trädde fram – bl.a. Per Albin Hansson, Gustav Möller, Rickard Sandler, Ernst Wigforss, Per Edvin Sköld och Arthur Engberg – var alla väl skolade i marxismen så som den uttolkades av den tyska socialdemokratin.

1920- och 30-talen

Programrevisionen 1920, som leddes av Rickard Sandler, med verksamt stöd av dåvarande partisekreterare Gustav Möller, innebar att den marxistiska skrivningen skärptes. Klasskampen sågs som en dialektisk process mellan de utsugna arbetarna och deras utsugare, kapitalisterna. Kraven skärptes på samhällsägande eller samhällskontroll, men det betonades också att socialismens genomförande krävde en allmän produktionshöjning. Den första socialdemokratiska regeringen 1920 tillsatte en särskild socialiseringsutredning, socialiseringsnämnden, med Rickard Sandler som ordförande. Dess arbete avslutades vid mitten av 1930-talet, dock utan konkreta förslag. En utredning om industriell demokrati tillsattes också 1920, med Ernst Wigforss som ordförande, men denna utredning lämnade endast blygsamma förslag. Branting avled 1925 och efterträddes som partiordförande av Per Albin Hansson. Under intryck av den ekonomiska krisen och massarbetslösheten samt hotet från nazismen och fascismen förmådde Hansson partikongressen 1932 att skjuta socialiseringsfrågan i bakgrunden. Efter valsegern 1932 kunde SAP i regeringsställning inleda en ny krispolitik 1933 i samverkan med Bondeförbundet, 1936–39 i regeringskoalition. Staten skulle genom aktiva insatser stimulera efterfrågan för att därmed häva eller minska arbetslösheten. SAP hade ännu ett betydande antal småbrukare och lantarbetare i sina led, vilket bidrog till att samverkan mellan "arbetare och bönder" var naturlig. Härigenom skapades en stabil parlamentarisk majoritet för en aktiv social reformpolitik under socialminister Gustav Möllers och finansminister Ernst Wigforss ledning. Hanssons tankar om "folkhemmet" lanserades som politisk ledstjärna. Nils Karleby's pragmatiska socialism banade rent ideologiskt vägen för socialdemokratiens välfärdspolitik, som inleddes 1932.

Efterkrigsprogrammet

Den nya välfärdspolitiken avbröts av andra världskriget, då Per Albin Hansson gav uttryck åt partiets nyvunna försvarsvänlighet och ledde en samlingsregering, som lyckades lotsa landet genom krigstiden med bevarat oberoende och bevarad fred. Ett programarbete för efterkrigstiden inleddes 1944 under ledning av Ernst Wigforss, av många ansedd som partiets främste ideolog. En programrevision genomfördes av 1944 års partikongress. De nya allmänna grundsatserna utgick från att samhället skulle omdanas efter demokratiska principer. Den politiska demokratins egenvärde skrevs in i programmet och utsagningsbegreppet försvann. SAP:s mål angavs vara att lägga bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning i hela folkets händer, frigöra flertalet från beroende av ett mindretal kapitalägare och ersätta den klassbaserade samhällsordningen med "en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande medborgare".

Totalt samhällsägande ansågs inte vara nödvändigt, och det gamla kategoriska socialiseringskravet övergavs. För att möjliggöra full sysselsättning skulle de olika formerna av ekonomisk verksamhet samordnas under samhällets ledning, och i nödvändig omfattning skulle naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, transportmedel och kommunikationsleder överföras i samhällets ägo. I samklang med de nya grundsatserna utarbetades, också under Wigforss ledning, och i samverkan med LO, arbetarrörelsens efterkrigsprogram, en radikal plan för full sysselsättning och reformer, som 1945 efter samlingsregeringens avgång blev den nya SAP-regeringens regeringsprogram. En hård politisk konfrontation med näringslivet och den borgerliga oppositionen följde. Kravet på ökad ekonomisk utjämning genom skattepolitiken spelade en viktig roll i debatten. De direkta socialiseringskraven var dock inte många. När det efter kriget blev högkonjunktur i stället för befarad depression modifierades politiken. Kraven på demokrati i näringslivet sköts på framtiden när den politiska kampen hårdnade efter Per Albin Hanssons frånfälle 1946. Nya akuta krisproblem kom att stå i förgrunden inför 1948 års val. Den nye partiordföranden Tage Erlander lyckades bevara ett knappt underlag för fortsatt enpartiregering. Den fulla sysselsättningens politik och efterkrigsprogrammets generella välfärdsreformer på det sociala och kulturella fältet kom att i stor utsträckning genomföras. Efter kraftmätningen 1948 följde en lång regeringsperiod för SAP, 1951–57 i koalition med Bondeförbundet. Samregerandet ledde för SAP till vikande väljarstöd och ideologisk oklarhet. Den oavbrutna högkonjunkturen gav dock underlag för nya reformsatningar och en omfattande utbyggnad av den offentliga sektorn, särskilt den kommunala. ATP-striden 1957–59 återförde SAP till en offensiv reformpolitik. Denna baserades under finansminister Gunnar Strängs ledning på ett allt högre, även indirekt, skatteuttag.

Det starka samhället

Efter ATP-striden kunde SAP med förstärkt ställning fullfölja sin reformpolitik. Förutsättning var den starka konjunkturen med ökande reallöner och efterfrågan på arbetskraft. Partiprogrammet vidgades 1960 till att utöver den ekonomiska organisationen beröra även människornas livssituation och inbördes förhållanden i samhället. Solidariteten med de undertryckta folken i tredje världen underströks. Blandekonomin accepterades fullt ut, och

socialiseringskravet ersattes med krav på effektiv samhällskontroll. En aktiv arbetsmarknadspolitik formulerades under intryck av den uppmärksammade LO-rapporten "Arbetarrörelsen och den fulla sysselsättningen" (1951). Socialpolitiken fick i det politiska programmet en förhöjd ambitionsnivå för att trygga en i huvudsak bevarad levnadsnivå för olika grupper. Forskningen lyftes fram, och skolans betydelse för främjande av demokrati och utjämning av klasskillnader betonades.

Vid segervalet 1968 fick SAP, i skuggan av den sovjetiska inmarschen i Prag, över 50 % av rösterna. Året därpå avgick Tage Erlander som partiordförande och efterträddes av Olof Palme.

Enkammarriksdagen

Införandet av enkammarriksdagen 1971 och det riksproportionella valsystemet ändrade förutsättningarna för SAP:s maktutövning. Man måste mer än tidigare söka stöd hos andra partier, vilket gjorde kompromisser nödvändiga. Under Olof Palmes regering genomfördes under 1970-talet i samverkan med LO och den övriga fackliga rörelsen betydelsefulla reformer för arbetslivets förnyelse och en ny löntagarvänlig arbetsrätt samt ökad jämställdhet mellan män och kvinnor. Regeringen förde en aktiv utrikespolitik för att hävda småstaternas ställning och solidaritet med tredje världen. I samband med protester mot storstadscentralisering, kommunsammanläggningar, rivningar, kärnenergi och miljöförstörelse kom SAP att uppfattas som försvarare av ett centralistiskt högskattesamhälle, vilket bidrog till förlusten av regeringsmakten vid valet 1976. Extra besvärande var att den tilltagande ekonomiska krisen inte kunde motverkas med traditionell konjunkturpolitik. LO:s krav på ökat löntagarinflytande i arbetslivet samt införande av löntagarfonder bidrog till ökad polarisering gentemot de borgerliga och näringslivet. Efter segervalet 1982 återkom SAP i regeringsställning, med Olof Palme som statsminister. Den ekonomiska högkonjunktur som följde medförde oenighet inom partiet och med LO om den ekonomiska politiken och behovet av besparingar och förändringar i välfärdssystemen för att motverka inflationstendenserna. Mordet på Olof Palme 1986 blev en chock för partiet och hela nationen. För den nye partiordföranden och statsministern Ingvar Carlsson blev de parlamentariska problemen akuta 1990 och ledde till en regeringskris. När Carlssons regering i februari 1990 presenterade ett ekonomiskt krispaket som innehöll bl.a. krav på vissa sociala nedskärningar, pris- och lönestopp och temporärt strejklöslöshetsbud, föll den regeringen i en misstroendevotering av en majoritet i riksdagen bestående av de borgerliga partierna samt vänsterpartiet. Carlsson kunde dock bilda regering på nytt och påbörjade ett ekonomiskt förnyelseprogram med andra lösningar. Regeringen genomförde reformerad lagstiftning om förstärkt miljöskydd. I en bisats i ett akut krisprogram mot valutaunionen i oktober 1990 framhöll regeringen att ett svenskt medlemskap i EG med bibehållen neutralitetspolitik låg i Sveriges intresse. I december 1990 uttalade riksdagen att Sverige borde eftersträva att bli medlem i EG med bibehållen neutralitetspolitik, vilket SAP dittills avvisat. Den socialdemokratiska regeringen ansökte i juli 1991 efter riksdagens hörande om medlemskap i EG. Valet 1991 gav partiet 37,6 % av rösterna, det lägsta röstetalet sedan 1928. Den socialdemokratiska regeringen avgick och efterträddes av en borgerlig regering (m, fp, c, kd) med Carl Bildt (m) som statsminister. I oppositionsställning återhämtade SAP väljarstödet och kunde 1994 återta regeringsmakten. Inför folkomröstningen om anslutning till EU i november 1994 gav regeringen och partiledningen starkt stöd för ja till medlemskap, trots en djupt splittrad intern opinion i frågan, och anslutningen till EU genomfördes 1995. Vid en extra partikongress i juni 1994, ajournerad från 1993, beslutade kongressen med röstsiffrorna 232 mot 103 att rekommendera väljarna att rösta ja till inträde i EU. I folkomröstningen 13 november 1994 fick ja-sidan stöd av 52,3 %, medan nej-sidan samlade 46,8 %. Under den senare delen av 1990-talet hade SAP en lägre profil i europafrågorna. Den ordinarie partikongressen 1997 och riksdagen beslöt att avvakta med beslut om inträde i den europeiska valutaunionen (EMU). Vid en extra partikongress i mars 2000 uttalade kongressen sig för full anslutning till EMU, men frågan skulle avgöras genom folkomröstning.

Efter regeringstillträdet i oktober 1994 genomförde den nya socialdemokratiska regeringen med parlamentariskt stöd av centerpartiet ett ekonomiskt saneringsprogram med betydande nedskärningar av flera välfärdsprogram i syfte att återvinna internationellt ekonomiskt förtroende, nedbringa den höga och växande arbetslösheten samt minska den stora statsskulden efter den djupa ekonomiska kris som hade drabbat Sverige under den föregående borgerliga regeringsperioden.

Sedan Ingvar Carlsson anmält sin avsikt att avgå som partiordförande och statsminister utsågs finansministern Göran Persson till ny partiordförande och därmed statsminister på en extra partikongress i mars 1996. Regeringen Persson fullföljde budgetsaneringen. Trots ekonomiska framgångar som så småningom följde, med starkt krona, sänkta räntor, minskande arbetslöshet, låg inflation, ökade reallöner samt ökat stöd åt vård, skola och omsorg, kunde i spåren av det ekonomiska saneringsprogrammet den negativa trenden i väljaropinionen inte vändas. Socialdemokraterna led ett svårt nederlag i valet 1998 med endast 36,4 procent av röstetalet i riksdagsvalet samt motsvarande tillbakagångar i kommunalvalen. Den socialdemokratiska regeringen kunde

dock fortsätta tack vare parlamentarisk samverkan med Vänsterpartiet, som hade fördubblat sitt röstetal, och Miljöpartiet de Gröna.

I valet till Europaparlamentet i juni 1999 gick socialdemokraterna tillbaka, samtidigt som det redan låga valdeltagandet i EU-val sjönk ytterligare. Socialdemokratins opinionsförluster sammanföll med trovärdighetsproblem för hela det svenska politiska systemet. Den politiska utvecklingen under 1990-talet visar också hur känslig socialdemokratin med sitt ideologiska arv blivit för opinionssvängningar i och med de förändringar som skett av partiets medlemsunderlag och valmanskårens sociala sammansättning.

1990 års programrevision

Det nya partiprogrammet markerade ekonomins ökande internationalisering, svårigheterna att förena full sysselsättning med stabilt penningvärde och principiell kritik av de kommunistiska systemen. Det väsentliga för den demokratiska socialismen anses inte vara äganderätten utan människornas möjlighet att påverka produktionens inriktning och fördelning som medborgare, löntagare och konsument. Endast en kombination av samhällelig styrning och marknadshushållning kan uppfylla målen arbete åt alla, hushållning med miljöresurser, en stark arbetsrättslig ställning för de anställda, rättvis fördelning, ekonomisk utveckling och social trygghet. Det gamla programkravet att Sverige skall föra en alliansfri utrikespolitik, som syftar till neutralitet i krig, upprepas. Det krävs kontroll av multinationella företag, kamp mot miljöförstörelse och ett starkt FN. Ett offensivt skrivsätt finns beträffande ungdomars särskilda rätt till arbete och utbildning, invandras och handikappades situation samt jämställdhet mellan könen. Storstädernas problematik berörs för första gången vid sidan om glesbygdernas.

2001 års programrevision

Redan vid 1997 års partikongress beslöts en revision av partiprogrammet till den ordinarie partikongressen 2001. Motivet för att revidera partiprogrammet så snart efter revisionen 1990 var att samhällsutvecklingen och stora förändringar i omvärlden krävde nyorientering.

Programrevisionen vid partikongressen 2001 blev genomgripande, och partiprogrammet fick en mer socialliberal prägel. Den ökande internationaliseringen av ekonomin, Sveriges inträde i EU, miljöpolitiken och jämlikhets- och jämställdhetsfrågorna har påverkat programskrivningen. Programmet blev mer flexibelt beträffande formuleringen av den traditionella alliansfriheten och neutralitetspolitiken och den generella välfärdspolitiken. Avsaknaden av de punktvisa programkraven understryker flexibiliteten.

Den demokratiska socialismen utgör fortfarande socialdemokratiska partiets ideologiska grundval, men utgångspunkten är nu franska revolutionens paroller frihet, jämlikhet och broderskap, inte Karl Marx klasskampslära.

Programmet knyter an till arbetarrörelsens och folkrörelsernas historia utifrån kampen om allmän och lika rösträtt. Den klassiska formuleringen från Ernst Wigforss programskrivning 1944 att socialdemokratin vill omdana samhället så att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer har omformulerats till att socialdemokratin "strävar efter en ekonomisk ordning där varje människa som medborgare och konsument kan påverka produktionens inriktning och fördelning. Demokratins ideal skall präglade hela samhället och människors inbördes förhållande."

En skiljelinje dras upp mellan kapitalism och marknadsekonomi. Marknadsekonomi är en del av det ekonomiska livet, men marknaden måste underordnas demokratins spelregler. Socialdemokratin företräder alltid arbetets intressen och socialdemokratin är och förblir ett antikapitalistiskt parti, men äganderätten är inte den avgörande frågan. Den vidgade jämlikhetsanalysen innefattar såväl klass som kön och etnicitet.

Den kommunala självstyrelsen framställs inte som i tidigare program enbart i positiva termer som en "omistlig del av det svenska folkstyret". Nationella mål för verksamheterna och rättigheter för enskilda individer får inte åsidosättas eller urholkas av lokala beslut. Den ekonomiska krisen under 1990-talet, Sveriges inträde i EU och det större beroendet av internationella förändringar och strömningar har ställt socialdemokratin inför nya utmaningar även ideologiskt.

Social medlems- och väljarstruktur

Före avskaffandet av kollektivanslutningen 1991 var ca 4/5 av SAP:s medlemmar LO-anslutna arbetare. Medlemsantalet låg 1989 ännu över 1 miljon, men har sedan dess sjunkit kraftigt och var 2001 152 000. Storstadsområdena hyser 1/4 av medlemskåren och Norrland 1/5. Den sedan 1960-talet ökade rörligheten i väljarkåren har minskat stödet för SAP bland industriarbetarna. Andelen s-röstande tjänstemän har i stället ökat. Andra betydande väljargrupper för socialdemokraterna är offentliganställda och kvinnor. Partiets starkaste områden har länge varit norra och mellersta Sveriges industribygder, men en gradvis utjämning har skett.

Organisation

Socialdemokratiska föreningar och klubbar (t.ex. kvinnoklubb, SSU-klubb, fackklubb) är SAP:s grundorganisationer, vilka ingår i, och bildar, en arbetarekommun. Huvudprincipen är i dag en kommun – en arbetarekommun. Göteborg har dock fyra arbetarekommuner. Arbetarekommunerna skall leda och samordna partiets politik i kommunen och vara valorganisation vid allmänna val. År 2001 fanns 252 arbetarekommuner och 2 888 grundorganisationer, av vilka 319 var arbetsplatsföreningar. Medlemsmötet är arbetarekommunens högsta beslutande organ, såvida inte representantskap införts, vilket har skett i många större arbetarekommuner. En styrelse, vald av medlemsmötet eller representantskapet, leder verksamheten. Med början 1905 bildades av arbetarekommunerna partidistrikt, i regel indelade efter län. År 2001 fanns 26 partidistrikt. De är regionala huvudorganisationer och valorganisationer vid allmänna val.

SAP:s högsta beslutande organ är partikongressen, vars 350 ombud utses av partimedlemmar genom sluten omröstning. Ordinarie partikongress hålls året före det år då ordinarie riksdagsval äger rum. Extra partikongress kan inkallas. Motion kan väckas av medlem och partiorganisation. Partistyrelsen har ett rådgivande förtroenderåd bestående av 120 ombud valda av partidistriktet, vilket skall sammanträda minst en gång om året de år då kongress inte hålls.

Mellan kongresserna är partistyrelsen med 33 ledamöter och 15 suppleanter, utsedda av kongressen, partiets högsta beslutande organ. Sju av de ordinarie ledamöterna med suppleanter bildar ett viktigt verkställande utskott (VU); av dessa sju väljs partiordföranden och partisekreteraren särskilt av kongressen. Partistyrelsens VU utövar den omedelbara ledningen av partiet. Allmän omröstning, som är beslutande, kan företas över väckt fråga om partistyrelsen utlyser sådan och måste genomföras av partistyrelsen om minst 5 % av partiets medlemmar begär det. Endast på detta sätt kan, utom av partikongressen själv, ett kongressbeslut ändras eller upphävas. Riksdagsgruppen är ansvarig inför partistyrelsen och partikongressen.

Medlem som är osolidarisk eller skadar partiet kan uteslutas av partistyrelsen med 3/4 majoritet, men beslutet måste fastställas av nästkommande partikongress. Uteslutningar är sällsynta. En kongressvald programkommission skall uttala sig om alla förslag som rör partiets program.

SAP ingår i Socialistinternationalen sedan dess tillkomst 1951 och sedan 1992 Europeiska Socialdemokraters Parti (ESP), som består av de socialdemokratiska partierna inom EU. Den svenska socialdemokratiska gruppen inom Europaparlamentet skall varje år till partistyrelsens årsmöte lägga fram en rapport. SAP:s nordiska samarbete sker genom medlemskap i Arbetarrörelsens Nordiska samarbetskommitté (SAMAK).